

Рослинництво, кормовиробництво

УДК 582.734.3:575.86

© 2014

В.М. Єжов,
академік НААН,
доктор технічних
наук

О.І. Рудник-Іващенко,
доктор сільсько-
господарських
наук

Л.О. Шевель
Інститут
садівництва
НААН

ДЕКОРАТИВНЕ РОСЛИННИЦТВО В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ СТРУКТУРИЗАЦІЇ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Мета. Вивчення стану та перспектив вітчизняної галузі декоративного рослинництва на фоні розвитку цієї галузі у провідних європейських країнах. **Методи.** Застосовано історично-науковий, логічний, проблемно-хронологічний методи, вивчено архівні матеріали та публікації, пов'язані з формуванням галузі декоративного рослинництва. **Результати.** Визначено основні проблеми в галузі декоративного рослинництва та можливості їх розв'язання. Докладно висвітлено економічно-фінансову доцільність розвитку цього сектору сільського господарства. Наведено перелік вітчизняних підприємств з виробництва декоративних рослин та описано їхні потужності й можливості, а також науково-дослідних установ НААН як перспективних. **Висновки.** Накреслено заходи для поліпшення стану вирощування декоративних культур в Україні.

Ключові слова: декоративні рослини, ринкові засади, зелені насадження, розсадництво.

Постановка проблеми. Нині декоративне рослинництво є підгалуззю рослинництва аграрного сектору, яка спрямована на розмноження та вирощування насіння і садивного матеріалу декоративних рослин з метою їх подальшого використання у створенні насаджень різного функціонального призначення. Поняття «декоративні рослини» охоплює широке коло листопадних і вічнозелених листяних та хвойних дерев, кущів, ліан, трав і навіть мохів, які завдяки своїм зовнішнім ознакам і стійкості до несприятливих біотичних та абіотичних чинників довкілля придатні для використання у фітодизайні й озелененні. У реальних умовах зростання антропогенного навантаження на біосферу декоративне рослинництво й озеленення трансформуються

в один з найважливіших напрямів формування екологічної компоненти та біологічної продуктивності ноосфери, збереження й підтримки належних умов життя та роботи людини, що зафіксовано в багатьох документах ООН і міждержавних угодах. Додатковим потужним аргументом на користь декоративного рослинництва й озеленення є можливість одночасного використання декоративних рослин не лише в естетичних цілях, а й як чинників зниження забрудненості довкілля пилом, шкідливими сполуками, важкими металами, а також як продуцентів летких сполук, що мають лікувальні властивості і позитивно впливають на психоемоційний стан людини.

Мета досліджень — проаналізувати вітчизняний ринок декоративних рослин, їх

виращування в Україні та за кордоном.

Методи досліджень. Застосовано історично-науковий, логічний, проблемно-хронологічний методи, вивчено архівні матеріали та публікації, пов'язані з формуванням галузі декоративного рослинництва.

Результати досліджень. Декоративні рослини супроводжують людство з давніх часів, зокрема згадаємо середньовічні європейські монастирські сади та аптекарські городи як протоформу сучасних ботанічних садів, що беруть свій початок ще з часів Ліннея. Перші ботанічні сади на теренах України з'явилися на поч. XIX ст., нині їх кількість сягає 22-х, а колекційний фонд — десятків тисяч видів, форм і сортів рослин з усієї земної кулі. Саме завдяки цьому фонду сформовано сучасний вигляд численних парків, скверів, бульварів, прибудинкових і присадибних ділянок, відбувається його підтримка й оновлення. Проте чи є ефективним використання багатого рослинного надбання, зважаючи на те, що головним завданням ботанічних садів і дендропарків є інтродукція нових рослин, поповнення та збереження рослинного генофонду? На це запитання можна відповісти, залучивши до аналізу безпосередніх виробників декоративних рослин та їх споживачів.

У дорядянські часи головними постачальниками декоративних рослин виступали саме ботанічні сади, державне фінансування яких було надто обмеженим й потребувало додаткових коштів через розмноження та продаж рідкісних на той час рослин, а споживачами були винятково заможні особи, для яких формування паркових насаджень біля своїх палаців або садиб було чи не обов'язковою складовою їхнього суспільного стану. Однак пізніше, вже у радянські часи, між ботанічними садами та споживачем (яким нова влада визначила безпосередньо мешканців міст і селищ) з'явилася нова структура, що перебрала на себе функції як виробника декоративних рослин, так і відповідального за їх садіння та догляд — так звані зеленбуду при управлінні житлового господарства, яким доручили озеленення вулиць, дворів, скверів і бульварів, міських парків та лісопарків. Поєднання в одній юридичній особі функцій замовника і виконавця робіт з виращування декоративних рослин може й мало певні переваги з позицій соціалістичного планування, проте істотно знизило зацікавленість зеленбудів в інноваціях; як наслідок — ботанічні

сади практично законсервувались і значно віддалилися від своїх першочергових завдань. Наступна пострадянська трансформація економіки повністю висвітлила хиби в діяльності зеленбудів, чи не найбільшою з яких було домінування соціальної складової над економічною. У результаті більшості із цих підприємств або ліквідована, або трансформована в переважно слабкі приватні структури, або залишилась у занедбаному стані при міських комунальних управліннях. Ще у 2009 р. в системі Міністерства житлового та комунального господарства було 40 розсадників на загальній площі до 3000 га, причому 30% цих земель визнали такими, що не відповідають цільовому призначенню. Згідно з офіційною статистикою Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України у 2013 р. в містах і селищах країни зелені насадження зосереджували на площі 652 тис. га (-4,2% порівняно з попереднім роком), причому у відносному догляді перебувало лише 72%, або близько 470 тис. га; розсадники системи за рік отримали 654 кг насіння квітів та 178 т газонних трав, до 3 млн шт. саджанців дерев і кущів, що загалом відповідає фінансовому результату — 40 млн грн, або 4 млн євро при загальних витратах на утримання зелених насаджень — 519 млн грн. Безперечно, жалюгідний результат діяльності системи, яка доживає свого віку, підсилює той факт, що тільки на ремонт наявних паркових насаджень міст і селищ України потрібно близько 10 млн саджанців дерев і 13 млн кущів, а щорічне їх виробництво з урахуванням нового будівництва має становити відповідно 16 і 25 млн шт.

Цілоком протилежні результати діяльності у сфері декоративного рослинництва маємо в низці європейських країн, які чітко визначили не тільки екологічну та соціальну значущість, а й економічну привабливість декоративного рослинництва як сегмента аграрного виробництва. Наприклад, у Німеччині нині функціонує понад 4 тис. розсадників декоративних рослин загальною площею більше 27 тис. га; щороку вони виращують близько 300 млн шт. рослин на загальну суму понад мільярд євро, або близько 37 тис. євро на 1 га розсадника. У Нідерландах площа декоративних розсадників сягає 11,5 тис. га при загальній вартості продукції більше 2,5 млрд євро, або понад 200 (!) тис. євро з га — згадаємо, що основним видом продукції

тут є цибулини всесвітньо відомих тюльпанів, які потрапили до Європи з Туреччини, а туди у вигляді дикорослих екземплярів — з-під кримської Кафи. Не менш вагомими результатами демонструє відносний новачок на ринку декоративних рослин — Польща, в якій наразі з 0,03% від загальної площі орних земель вирощують декоративну продукцію вартістю 5,6% від загальної сільськогосподарської продукції. Не дивно, що саме ця країна, а також визнані європейські лідери — Німеччина та Нідерланди займають чільні місця в імпорті декоративних рослин до України. Загалом західноєвропейський ринок декоративних рослин становить близько 17,5 млрд євро, при цьому кількість зрізаних квітів і декоративних рослин на ринку сягає суми 70 євро на людину за рік (до 60% припадає на зрізані квіти). Угорщина значно поступається цими показниками: при загальній кількості декоративних рослин на людину на суму близько 17 євро за рік тільки 7 євро припадає на рослини в контейнерах. Ще нижчим, а саме 7 і 3 євро, є цей показник у Польщі, яка, безперечно, більше обтяжена озелененням своїх східних сусідів. У Росії річні витрати середньостатистичної людини на декоративні рослини оцінюють у 5 євро, з них тільки 1 євро — на контейнерні культури; що стосується України, цей показник іще нижчий.

Виробництво декоративних рослин є перспективним напрямом розвитку аграрного сектору, на якому багато країн непогано заробляють, додатково вирішуючи питання екологічного характеру та підвищуючи естетичну привабливість своїх міст і селищ. Виникає слушне запитання, наскільки сьогодні можлива реалізація такої перспективи в Україні? Щоб відповісти, потрібно спочатку проаналізувати стан вітчизняного ринку декоративних рослин.

У 2012 р. за показником товарної структури роздрібною торгівлі в Україні товарообіг за статтею «квіти, рослини та насіння квіткових культур» становив 345 млн грн, при цьому частка товару, виробленого в Україні, становила 172 млн грн, або 50%.

Додатково було імпортовано декоративних деревних рослин на загальну суму 85 млн грн. Враховуючи специфіку виробництва декоративних дерев сучасними вітчизняними розсадниками, багато з яких лише дорожче імпортовану продукцію, визначити частку вітчизняної та імпортованої продукції в цій категорії виробництва досить важко, але є

1. Структура імпорту декоративних рослин в Україну у 2012 р.

Декоративні рослини	Імпорт, млн грн	Відсоток від загального
Зрізані квіти	190	62
<i>З них троянди</i>	95	31
Кімнатні рослини	14	6
<i>Бульби та цибулини</i>	6,5	3
Насіння квітів	1,5	1
Деревні декоративні	85	28
Загалом	307	100

можливість оцінити загальний обсяг ринку декоративної продукції в межах 430–470 млн грн. Офіційна статистика свідчить, що у 2012 р. імпорт в Україну за статтею «квіти, рослини та насіння квіткових культур» становив 26,5 млн дол., або 212 млн грн, з яких майже 90% припадало на зрізані квіти (половина з них — троянди). Що стосується експорту, то він є просто жалюгідним, становить 3,9 тис. дол. (!), або 30 тис. грн і орієнтований на країни СНД. Якщо до 212 млн грн імпортованих квіткових рослин додати 85 млн деревних декоративних рослин, загальний імпорт в Україну становитиме 300 млн грн. Структуру такого імпорту наведено в табл. 1.

Можна констатувати, що порівняно з європейськими офіційний ринок декоративних рослин в Україні доволі слабкий (10 грн, або 1 євро на людину за рік!), і 2/3 його займає імпортована продукція. Що стосується вітчизняних виробників, то їх можливості за межі цього кволого ринку практично не виходять. Причин такого стану речей багато, але чи не найголовнішою з них є майже повна відсутність державного регулювання: згадаємо, що розвиток польського сектору з виробництва декоративних рослин розпочинався з низки державних преференцій! Соціалістична модель зеленого будівництва із зосередженням функцій замовника та виконавця робіт виявилася невдалою, але навіть до останнього часу вона мала певне продовження. Зрештою, наприкінці 2012 р. вийшла нова редакція Закону України «Про насіння і садивний матеріал». Як свідчить таблиця, цей закон вперше чітко визначив місце декоративного рослинництва серед вирощування інших сільськогосподарських культур, уточнив поняття «декоративні рослини», визначив, що головним органом у сфері декоративного рослинництва є Міністерство аграрної

політики та продовольства України, підкреслив, що цей сектор виробництва цілком підпадає під загальноприйнятні у розсадництві правила — атестації розсадників, сертифікації продукції, захисту авторських прав на сорти і т.ін. Важливим є визнання провідної функції Національної академії аграрних наук України у науковому забезпеченні декоративного рослинництва.

Перехід функцій управління сектором декоративного рослинництва до Міністерства аграрної політики та продовольства є хоча і вірним, але вкрай запізним кроком: ще на початку століття приватні підприємства з вирощування та продажу декоративних рослин створили свою громадську організацію — Всеукраїнську спілку виробників посадкового матеріалу декоративних рослин, яка розпочала активну діяльність через проведення конференцій, семінарів, «круглих столів», зокрема з органами державного управління та науковими установами. Сьогодні підприємства, що належать до цієї спілки, є найпотужнішим гравцем на ринку декоративних рослин: їх кількість перевищила 100 га, а площі під вирощуванням згаданої продукції сягають 1000 га.

Природно, що 38% цих підприємств зосереджено в Києві та області — серед них: «Біосфера-Л», «Proxima» з площами 10–12 га і «Мегаплант» з площею 200 га. По 9–10 підприємств містяться у Дніпропетровській та Донецькій областях — найвідоміші з них — «Квітана», «Сад вашої мрії», «Екоцентр Парадіз», «Фабрика декоративних рослин». Непогано також представлена Західна Україна — фірмами: «Хмелева», «Клуб рослин», «Елітфлора», «Флорагард». Є члени спілки також на Вінничині, Черкащині, Харківщині, Полтавщині та Одещині. Практично всі ці підприємства починали із закупівлі за кордоном і дорощування посадкового матеріалу деревних і квіткових рослин. Переважно ця практика залишилась і зараз з поступовим розширенням технологічного процесу аж до закупівлі невкорінених живців у вигляді мультиплат. При цьому деякі підприємства, наприклад «Мегаплант», чітко зазначають походження посадкового матеріалу з Європи, інші маскують це джерело поняттям «рослини, адаптовані до місцевих умов», але практично ніхто не посилається на унікальні колекції ботанічних садів та дендропарків і провина в цьому насамперед останніх — між колекційними зразками та

підприємствами з вирощування декоративних рослин практично немає маточників.

Варто зупинитися на асортименті вирощуваних приватними підприємствами декоративних рослин. Треба визнати, що він досить різноманітний, оскільки спирається на наявний у європейських виробників. Наприклад, ПП «Хмелева» пропонує 200 видів листяних і хвойних рослин у контейнерах і з відкритою кореневою системою, «Фабрика декоративних рослин» — відповідно 250, а «Екоцентр Парадіз» — навіть 400 найменувань. Серед підприємств, що спеціалізуються на квіткових культурах, ПП «Квітана» пропонує 350 сортів лілейників, 500 — ірисів, 220 — півоній, 150 — хризантем, 55 — гібісуса Русанова; «Декоплант» як дочірнє підприємство нідерландської фірми представлена на ринку великим асортиментом троянд; в асортименті ПП «Сад Вашої мрії» — багаторічні квіткові культури, а ПКФ «Юнна» пропонує петунії, сурфінії, чорнобривці, бальзаміни, понад 100 сортів троянд і кімнатні квіти. При всьому розмаїтті пропонованої продукції треба пам'ятати, що вона представлена майже повністю сортами, захищеними відповідними європейськими патентами. Отже, наші виробники цілком залежать від основних фірм — власників сортів, які полюбляють продавати досить дорогий стартовий матеріал разом із технологією вирощування та відповідними супровідними матеріалами (засоби стимуляції росту, поживні речовини, засоби захисту рослин). Як наслідок — у процесі вирощування декоративних рослин за підприємствами нашої країни залишаються наявність ґрунтів (і тут є свої проблеми, адже переміщення їх заборонено законодавством!), робоча сила та продаж продукції, тоді як інтелектуальна складова зосереджена за кордоном. Не дивно, що як стосовно власної науки, так і намагань державних органів врегулювати діяльність приватних розсадників, вони, як і Всеукраїнська спілка виробників посадкового матеріалу декоративних рослин, загалом займають досить консервативну позицію. Так, на грудневому круглому столі 2010 р. Ради підприємців при Кабінеті Міністрів України та згаданої Спілки представники останньої висловлювались проти сертифікації продукції та внесення сортів декоративних рослин до Державного реєстру. Поява нової редакції Закону «Про насіння та садивний матеріал» дещо похвалила роботу Міністерства аграрної політики та продовольства України

2. Результати виконання програми з виробництва садивного матеріалу квітково-декоративних культур і газонних трав установами НААН

Група культур	Роки		
	2011 план/факт	2012 план/факт	2013 план/факт
Хвойні, тис. шт.	49,1/13,7	53,17/85,8	62,65/180,8
Листяні вічнозелені	99,01/245,08	107,06/130,9	135,11/100,8
Листопадні	189,07/268,14	204,32/152,2	219,0/162,8
Квітково-декоративні	121,2/219,65	135,0/176,2	146,0/34,6
Насіння квіткових, кг	31,0/68,0	97,0/129,9	120,0/120,0
Насіння для газонів, т	15,9/72,9	17,6/13,6	18,7/20,8

у сфері декоративного рослинництва і сприяла частковому зближенню позицій держави та приватних структур, але цей позитивний процес загальмувався у 2014 р. з причин, про які йтиметься далі.

Обговоривши питання взаємодії вітчизняної науки та виробників декоративних культур, поза увагою залишилось головне — чи маємо взагалі наукове супроводження цього перспективного сегмента аграрного виробництва? Відповідь на це запитання буде ствердною — маємо, але з поправкою — до цього року. З 2011 р. під егідою Національної академії аграрних наук України було розпочато виконання програми наукових досліджень «Наукові основи сучасного декоративного садівництва, трансформації агроландшафтів та фітомеіорації населених пунктів», скорочено — «Декоративне рослинництво». Головною організацією з виконання програми було визначено Нікітський ботанічний сад — Національний науковий центр з його мережею (зокрема Прилуцьку дослідну станцію та ДПДГ «Новокаховське»). За короткий період реалізації програми розроблено понад 20 стандартів України, від термінології — до якісних і кількісних показників за окремими групами декоративних рослин; гармонізовано зі стандартами ISO ще 12 національних стандартів. Рослинні колекції установ поповнилися більше ніж 150-ма видами, формами й сортами квіткових і деревних декоративних культур, розпочато їх інтродукцію. До Реєстру рослин, дозволених для розповсюдження в Україні, занесено по 4 сорти тюльпанів і хризантем та по 6 сортів троянд. Після успішної апробації в умовах Херсонщини для озеленення півдня України рекомендовано 275 видів і культиварів деревних рослин. Одночасно з науковим процесом Академією було

розроблено й затверджено науково-виробничу програму з виробництва посадкового матеріалу квітково-декоративних рослин і газонних трав установами НААН; без додаткового фінансування програму успішно виконували впродовж 3-х років (табл. 2).

Також істотно активізувалися контакти науковців з профільним міністерством: розроблено та схвалено НААН проект галузевої програми з розвитку декоративного рослинництва до 2025 р., який передбачав вихід на рівень вартості виробленої продукції понад 3 млрд євро; на розгляд міністерства було передано перелік декоративних рослин, які потребують або не потребують внесення до Державного реєстру сортів, дозволених для розповсюдження в Україні, а також пропозиції щодо вдосконалення Закону України «Про насіння та садивний матеріал».

Ця, безперечно, позитивна динаміка була раптово перервана в березні 2014 р. внаслідок анексії Криму, де залишилася головна установа з виконання програми. Як результат, виникла реальна загроза повного згортання перспективного напрямку наукових досліджень і подальшого хаотичного розвитку відповідного сегмента аграрного комплексу та ринку, де реалізується його продукція. Однак ситуація, що склалася, хоча і вкрай важка, але не безнадійна. У виконанні програми «Декоративне рослинництво» брали участь і продовжують активну роботу кілька дослідних станцій та дослідних господарств, які мають відповідну матеріальну і наукову базу. Серед них — вже згадана Прилуцька дослідна станція, яка увійшла до складу Інституту садівництва НААН; науковий колектив станції складається з 30 осіб, а колекція становить 35 сортів рододендронів, 100 — ірису бородатого, 40 — канни садової, а також троянди, хризантеми, є і хвойні та листяні декоративні кущі

й дерева. Дослідна станція лікарських рослин Інституту агроекології має дендропарк, вивчає вплив екологічних чинників на стан паркових насаджень Лівобережного Придніпров'я. Науковцями станції складено каталог 221 виду аборигенної та інтродукованої дендрофлори, розроблено методичні рекомендації з утримання місцевих парків. Є дендропарк і в Устимівській дослідній станції Інституту рослинництва імені Юр'єва, який використовується як маточник для розмноження декоративних рослин та база досліджень. Також є дендропарки в Тернопільській дослідній станції Інституту кормів і сільського господарства Полісся та в ДПДГ «Новокаховське»

на Херсонщині, де завдяки багаторічному вивченню інтродукованих з Криму культур здійснюється їх активне розмноження та підготовлено проект озеленення міста Херсон. Зрештою, значна колекція квітково-декоративних рослин зосереджена в Інституті садівництва, де нещодавно було створено лабораторію квітково-декоративних та лікарських рослин. В Інституті проводять колекційне сортовивчення 125 сортів айстри, здійснюється підтримка та вивчення 77 видів інших декоративних культур. Отже, у згаданих установах є потужний науковий колектив, який здатний успішно продовжити виконання наукової програми «Декоративне рослинництво».

Висновки

Для ефективного використання потенціалу згаданих колективів потрібно здійснити певні науково-організаційні заходи, а саме: скоригувати з урахуванням реальних обставин наукову програму «Декоративне рослинництво» та сформувати на її основі відповідну програму на 2016–2020 рр.; визначити головною установою з виконання цієї програми Інститут садівництва та залучити до її виконання всі установи Академії, які мають відповідний досвід роботи в цьому напрямі, кадри й матеріальну базу; поновити роботу технічного комітету

зі стандартизації ТК-160 «Декоративне рослинництво» та уточнити програму його роботи на найближчі 3 роки; Інституту садівництва як головній установі з виконання програми «Декоративне рослинництво» поновити контакти з Міністерством аграрної політики та продовольства України з питань доопрацювання і затвердження відповідної галузевої програми, інших нормативних актів у сфері роботи декоративних розсадників, використовуючи при цьому досвід роботи Всеукраїнської спілки виробників садивного матеріалу декоративних рослин.

Бібліографія

1. Боровська С.О. Декоративні кімнатні рослини — види, групи і застосування//www.agronomistinUA, «Сам собі агроном», 9.01.2014.
2. Державний комітет статистичної інформації України. Офіційний сайт. Рубрика 8: «Рододендрони та азалії», «Троянди», «Зрізані квітки», «Квіти, рослини та насіння» — експорт та імпорт, товарна структура зовнішньої торгівлі, товарна структура роздрібного товарообороту. — 2012, 2013.
3. Єжов В.М. Збереження та збагачення рослинного різноманіття півдня України//Вісн. аграр. науки. — 2006. — № 3–4. — С.62–65.
4. Єжов В.Н. О вкладе Никитского ботанического сада в развитие декоративного садоводства и многолетнего растениеводства на юге Украины//В.Н. Єжов, Г.С. Захаренко//Труды 2-й междунар. конф. «Биоразнообразие и устойчивое развитие», посв. 200-летию НБС–ННЦ. — Симферополь: КНЦ, 2012. — С. 13–15.
5. Єжов В.Н. Современное состояние и перспективы научной работы Никитского ботанического сада — Национального научного центра//В.Н. Єжов/Сб. науч. тр. ГНБС. — 2012. — Т. 134. — С. 5–12.
6. Закон України 5397–VI «Про внесення змін до Закону України «Про насіння та садивний матеріал»//Урядовий кур'єр. — 15.12.2012.
7. Косенко Ю.І. Суб'єкти деревного декоративного розсадництва//www.booknet, електронна бібліотека науково-освітньої, фінансової та художньої літератури, 2009.
8. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Офіційний сайт. Стан сфери зеленого господарства за 2013 рік. — Звіт, 12.03.2014.
9. Dr. Susanne Lux. Trend of European Market. Message of 14.12.2006. — CMA (ZMP, commodity flow analysis for flowers and ornamental plants, BLE.

Надійшла 8.09.2014.